

Viga Gyula

Gunda Béla és Kárpát-Európa vándorai

Egykori professzorunk sokirányú elméleti tájékozottsága, egyszerismind autonóm gondolkodása miatt nem egyszerű Gunda Béla életművének akár egyetlen szegmensét is számba venni. Nemcsak a tudományos eredmények rendkívül kiterjedt volta miatt, hanem mert Gunda életműve rendkívül organikus, s ahogyan beleásni igyekszünk magunkat a megértésébe, egyre árnyaltabb, egyre összetettebb, egyre finomabban szerkesztett a mű (Paládi-Kovács 1971, Lukács 1995, Lukács 1997, Rácz 2011). Azon túl, hogy munkásságában nyomon követhető az európai néprajztudomány és az etnológia jószerével minden jelentős 20. századi eredménye, a legkülönbözőbb elméleteket a maga rendszerében alkalmazza, azokat egymással összeveti, kritikával illeti vagy fejleszti és aktualizálja, szükség szerint organikusán építi be a néprajzi módszerébe, a műveltséghez való egész irányultságába. Az európai etnológia és a funkcionalizmus híveként, komplex szemlélete leginkább az összehasonlító néprajzban szervesül (Kósa 1989: 186), munkái többsége aprólékosan és szorosan megmunkált gondolati szövetként értelmezhető. Az egészen fiatalon, az 1930-as évek derekán írott tanulmányai is kelet-közép-európai összefüggésekbe ágyazottak, azokban nincsenek önmagukért való adatok, csak olyan elemek, amelyek tartalmuk és kapcsolataik révén új meg új gondolati szerkezetekbe építhetők és értelmezhetők.

Annak megértéséhez, hogy a különféle vándorlásoknak és vándoroknak mi a szerepe Gunda Béla felfogásában, utalnom kell látásmódjának néhány vonására. Értelmezésében a kultúra szerkezete leginkább az élő szervezetekkel rokonítható komplexum, melynek működésében valamennyi elemi egységének és összetett részletének – eltérő jelentőségű – szerepe van. A kultúra egyik fő jellemzőjének az állandó változást tartja – véleménye szerint eredetileg új vagy újítás volt minden –, ami a közösség részéről való befogadás történeti folyamata. A befogadás üteme eltérő, mert a történeti, földrajzi és társadalmi pozíciók függvénye, ugyanakkor a

változások különféle módon hatnak a műveltség különböző részeire vagy teljességére. Rámutat, hogy egyes újítások a társadalom és a műveltség egészében mélyreható változásokat indukálhatnak, s a változások néprajzi értelemben csak akkor jelentősek, ha társadalmilag organizált csoportok életére jellemzők, s hogy a változások folyamata nem csupán összefügg a műveltség állapotával, de a kultúra dinamikáját is hordozza (Gunda 1943a, Gunda 1958: 567). A dolgok, jelenségek térbeli megjelenése mellett, azok egymásutániségát, változásait kutatja, tehát a szó filozófiai értelmében a történetét, de tévedésnek tartja, hogy a tudományunk a tradíciót történeti kategóriának tartja. Így fogalmaz: „A hagyományt nem lehet az idő mértékével mérni! Nemcsak az a hagyományos, ami ezeréves s valamiféle kultikus-mágikus világ maradványa, hanem mindaz hagyományos, ami bekerül a legtágabban értelmezett népi kohó izzó falai közé, s amit a közösség magáévá tesz, életformája beolvaszt, és azt vele tovább színezi, alakítja. A hagyomány minden megnyilatkozásával funkcionális szerepet tölt be, s hozzá a közösség érzelmileg is kapcsolódik. A hagyomány a népelet állandó jellemzője, de ő maga nem állandó. Összeköt és elválaszt különböző nemzedékeket, foglalkozási csoportokat és társadalmi rétegeket. Komplexumai, elemei láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz. Egyik feltételezi a másikat.” (Gunda 1994: 5–6)

Felfogása szerint, a műveltség régi rétegei elenyésznek vagy funkciót váltanak, viszont több ezer éves szubsztrátumai is léteznek a kultúrának, amelyeket ő Kelet- és Délkelet-Európa 20. századi csoportjainál a népfelődés archaikus maradványainak gondol. Összehasonlító vizsgálataiban többféle magyarázatot igyekszik találni az egyes műveltségi elemek jelenlétére. Folyamatokban gondolkodik, amelyek között a legfontosabb számára az elterjedés általa történetinek tartott problematikája.¹ Több tanulmányában is idézi Robert Heinrich Lowie (Löwe) gondolatát: „...amikor nem ismerjük egy jelenség elterjedését, semmit sem tudunk, ami elvileg jelentős” (Lowie 1951: 24, Gunda 1982: 192–193).

Gunda Béla szemléletének másik fontos tartópillére a tér problematikája, hangsúlyosan a környezet és a kultúra viszonya. Élete során a földrajzi és egyéb természettudományi tanulmányaival megalapozott beállítódása egyre inkább kiegészül az ember által megváltoztatott környezet,

¹ Az elterjedés meghajtójaként említi korai tanulmányaiban a kultúrtárgyak dinamizmusát is (vö. Gunda 1941: 43).

illetve a földrajzi környezettel koherens társadalmi környezet problematikájával (Sárkány 1997). A földrajzi adottságok nagyon sokféle és történetileg alakuló változata foglalkoztatja, amelyek az emberi közösségek számára a kulturális adaptáció számtalan, ám mégis jellemző típusokba rendezhető formáit indukálják. Maga hangsúlyozza ugyan, hogy az azonos vagy hasonló földrajzi környezetben a műveltségnek nem feltétlenül azonos típusai alakulnak, ugyanakkor elfogadja a tradicionális létformák övezetességét, regionális tagoltóságát. Gondolkodásában nagy szerep jut a regionális változatoknak, s az elterjedés kartográfiai módszerekkel való megragadásának, ám az egymástól nagy távolságban, kis körökben megfigyelhető jelenségeket jellemzően egy korábbi műveltség maradványának véli. Ebből is következik, hogy a műveltségi csoportok tömbösödését, illetve összetartozásuk mibenlétét elsősorban nem történeti folyamatként értelmezi, hanem a kulturális areák viszonylag lágy keretezésében tartja azokat körülhatárolhatónak (Gunda 1980). Bár komparatív módszere Európa nyugati és északi tájaira, távoli kontinensekre, vagy a Pannontérség és az Alpok előterére is kitekint, s kutatása főként a magyar nyelvtérület és a szomszédsági kapcsolatok problematikáját érinti, vizsgálatainak homlokterében a Kárpátok és a Balkán áll, nem elhanyagolva a Kárpátok keleti oldala, illetve a Kaukázusig a pontuszi térség jelentőségét. Fél évszázadon át konzekvensen használja munkáiban a Kárpát-Európa elnevezést: a földrajzi, történelmi és néprajzi fogalom nála a Kárpátokat, annak belső medencéjét és a terület minden irányban kiterjedő külső peremvidékeit jelenti, függetlenül a gyakran változó politikai határoktól (Gunda 1992: 18).

Gunda professzor a kultúrjavak mozgásának, terjedésének rendkívül nagy szerepet tulajdonított, munkáiban mind saját terepkutatásai, mind a gazdag irodalom révén rendkívül kiterjedt és árnyaltan strukturált rendszereit tárja fel a vándorlások hatására változó műveltségnek (Gunda 1938, Gunda 1939, Gunda 1949a, Gunda 1966, Gunda 1994, Paládi-Kovács 1971: 194–195). A vándorlási útvonalakban és a vándorló csoportokban nem egyszerűen az elterjedés csatornáit látja, hanem olyan struktúrákat, amelyek létrejöttében, működésében és átalakulásában is gazdasági, társadalmi és kulturális meghajtók érvényesülnek. Mindezekkel együtt is, az elterjedés magyarázatát nem csak a különféle vándorlásokban találja meg, hanem a közvetlen átvételt kizáró, az elemi gondolaton és a jelenségek párhuzamosságának elvén nyugvó egybeesésekben is. Hadd

idéztek tőle mindezek megértéséhez! „...A kultúrjavak mozgásának, terjedésének a vizsgálatánál elsősorban a társadalom mozgását kell figyelembe vennünk: a népvándorlások, a kereskedelem, a vásárok, a különböző földrajzi környezetben és gazdasági formák között élők egymásra utaltsága teszi lehetővé a kultúrjavak térben és időben való terjedését. A terjedés dinamizmusa azonban nem egyforma. Az eszmék nem együtt terjednek az eszközökkel. Egy újforma könnyebben terjed, vándorol, mint a vadászati jog vagy vadászmágia. A fejletlen gazdasági szinten élő népek kultúráját sokkal jobban befolyásolja a geográfiai környezet, mint a kultúrjavak átvétele. A földrajzi környezethez való alkalmazkodás következtében a természeti népek kultúrájában évi ciklusok alakulnak ki, melyek keretében évről évre bizonyos tevékenységek (vadászat, halászat, földművelés) visszatérnek, és az állandóan gazdagodó tapasztalatok révén fejlődnek....A tapasztalatok a primitív népek körében – éppen úgy, mint a modern társadalmakban – állandóan halmozódnak, s ezért igen gyakran nem is lehet megállapítani, hogy belső fejlődésről vagy külső hatásról van-e szó.” (Gunda 1971: 292)

Vessünk rövid pillantást ezek után néhány kérdéskörre, amelyekben talán leghangsúlyosabban jelenik meg a vándorlások problematikája.²

Ó-Európa vándorai és örökségük

Gunda Béla néprajzi gondolkodásának egyik sarokkövét a Kárpátok és a Balkán népeinek kultúrájában fellelhető archaikus elemek problematikája képezi. Ezekben egy, általa „óeurópainak” nevezett műveltség maradványait kutatja, ami értelmezésében elvont fogalmat jelöl. (A Régi-Európa, Ó-Európa /*Old-Europe*/ fogalma és problematikája ma is jelen van a prehistória kutatása kapcsán mind a régészetben, mind a nyelvtudományban.) Szerinte a Kárpátok műveltségének olyan elemei vannak, amelyek szerepet játszottak a prehistória különböző korszakaiban, s jórészt beletartoztak a görög–római civilizáció „kultúreltárába” is. E kultúrelemek nyomát régészetileg nem vagy alig tartja megszakítatlanul visszavezethetőnek Európa őstörténetének egy-egy periódusáig, de az elmúlt korok

² A témakörrel részletezően beszéltem a Gunda Béla századik születésnapján a Debreceni Egyetemen rendezett konferencián.

szórványos analógiái és a közelmúltbeli széleskörű geográfiai elterjedésük alapján magas korúaknak véli őket. Például a fából készült egy- vagy két-ajtós szorítócsapda, a tűzfűró, az agyagtekerceses fazekas technika, a bödönhajó, a kerek kőkunyhó, a sütőharang, a fakéreg edények vagy a primitív őrlőkövek és társaik ősi indoeurópai kultúra maradványai lehetnek a Kárpátokban és Európa más térségében. Mindezek azonban szerinte nem szükségképpen közvetlen, kontinuos maradványok, hanem a tárgy használatának gondolatára, ismeretére utalnak, ami a kárpáti (európai) térben különböző időben ide-oda terjedhetett, egyes népcsoportok vették át egymástól, használták, s egyes csoportoknál feledésbe merült (Gunda 1966: 291–294, 374–375). A nyelvtörténet kutatói szerint a nyelv gyakran konzervatívabb a tárgyaknál, s a neolitikumban kialakult szavak akár napjainkig fennmaradhattak, és némi bepillantást engednek az indoeurópai és preindoeurópai ember világába. Eredményeikre is hagyatkozva, Gunda Béla így fogalmaz: „...én ezekkel a terminológiákkal kapcsolatban nem az indoeurópai vagy preindoeurópai hangsúlyoznám, hanem inkább óeurópaiakról beszélnék. Arról az óeurópai kultúráról, amelynek voltak közös vonásai már a neolitikumban, s egyes elemeiben akár mint trák, illír vagy kelta hagyatékok pl. a Balkán félszigeten fennmaradtak. Ebben a nehezen körvonalazható Óeurópában is a népek állataikkal vándoroltak, mert hiszen akkor a neolitikum kezdetén Délnyugat- és Közép-Ázsiában tenyésztésbe fogott kecske és juh nem kerülhetett volna el igen korán Európába és Afrikába.”³

Köztudott, hogy a korai kultúrákkal a Kárpát-medencében is megjelenő haszonállatok és növények nem helyi fejlemények, hanem vándorlások, elterjedés eredményei. Az már Györffy István óta ismert etnográfiankban, hogy Dél-Európa már fejlett növénytermesztéssel bírt, amikor az öreg kontinens északi része még többnyire gyűjtögető életmódot folytatott, s hogy a Kárpát-medence érintkező sávja volt a két európai térség mezőgazdálkodásának (Györffy é. n. 148–152, Bökönyi 1968, Bökönyi 1974: 163–168). Mindezek kapcsán az elmúlt másfél évtized őskorkutatásának két fontos eredményére hívom fel a figyelmet, nem függetlenül persze Gunda Béla munkásságától. Az első az indoeurópai csoportok régészeti és nyelvészeti megfeleltetésének vitatott problematikája, s benne az ún. Körös-Starčevo

---

³ Gunda 1982: 201. Vö. hivatkozásaival: Hubschmid 1954: 195–196, Meringer 1921: 14, Nopcsa 1925: 227–238.

kultúra és a neolitikum elterjedésének kérdése. Számos elképzelés született arról, hogy a Körös-kultúra délföldi, és a Starčevo dunántúli emlékanyagának csoportjai miért álltak meg a Kárpát-medence középső részén, jóllehet elterjedésük határvonala nem kapcsolható össze markáns geomorfológiai választóvonalal. A Kárpát-medence déli részén megjelenő kora neolitikum Körös-Starčevo kultúra népcsoportjai a Mediterráneumból érkeztek. Ezt igazolják kulturális gyökereik, valamint az általuk termesztett növények és tenyésztett állatok elsődleges, kis-ázsiai, közel-keleti és délkelet-európai tenyésztési géncentrumai. Ez a mediterrán gyökerű kultúra a Kárpát-medencében meghatározott növényeket termesztett (pl. búzaféléket: alakor, tönke, tönköly, árpa) és állatokat tenyésztett (a juh–kecske dominált, de jelen volt a szarvasmarha, sertés és a kutya is). Az élelemtermelés mellett igen jelentős volt a vadász–halász–gyűjtőgető tevékenységük is. Ezek az újkőkori csoportok letelepült életmóddal, faluszerű településekkel és relatíve nagy népsűrűséggel jellemezhetők. A Kárpát-medence tőlük északra elterülő részének mezolitikum őshonos csoportjai viszont kulturális kapcsolatok szempontjából a nyugat- és közép-európai régió lelőhelyeivel hozhatók kapcsolatba. Ők a Kárpát-medence középső kőkorában kizárólag élelemszerző életmódot folytattak, főleg vadásztak, ami mellett a halászatról tanúskodnak a telepeiken feltárt konyhai hulladékok.

Kertész Róbert és Sümei Pál szerint, az éghajlati, a kőzet- és a talajadottságok, valamint a környezeti feltételek mentén a Körös-Starčevo kultúra élelemtermelő gazdálkodásának lehetőségei egy északi limitáló vonalig hatoltak, ami behatárolta e kultúra elterjedési lehetőségeit. Ezt a Kárpát-medencében a korai neolitikumban kirajzolódó, a balkáni neolitikum északi határát jelentő vonalat közép-európai – balkáni agroökológiai barrier (KEB AÖB) néven vezették be a szakirodalomba. A balkáni éghajlati és környezeti hatás perifériájára került mediterrán kulturális és gazdasági gyökerű, korai neolitikum közösségek szerintük ökológiai csapdába kerültek, terjedésük és fejlődésük a KEB ÖAB mentén lelassult majd leállt (Kertész–Sümei 1999: 10, 17–19. Vö. Domboróczki 2005: 5–15).

Makkay János nyelvtörténetileg is kibővíti, és Jászság határnak nevezi az említett választóvonalat. Felfogása szerint a korai földművelők nyugat-kisázsiai és balkáni térségére jellemző sajátosságok, közöttük a régészeti leletanyag jellegét is meghatározó dolgok elterjedése megállt ugyan az említett kulturális határnál, de a neolitikum folytatódott, és az északi őslakosok körében is meghonosodott. Vagyis a típus-terjedés megállt, de az

invenciók – bizonyos értelemben ez áll közel Gunda Béla elképzeléséhez – tovább terjedhettek (Makkay 2003: 35–36). Azon túl, hogy ez a választóvonal az oszmán birodalom északi kiterjedésének határa volt,⁴ s számon kell tartanunk néprajzi jelenségek elterjedése okán is, mindez azért lényeges számunkra, mert a korábbinál lényegesen több műveltségi elem vezethető vissza általa a prehisztórikus korszakba, s ezek az eredmények már a mezolitikum és neolitikum időszakában is regionális kulturális változatokat körvonalaznak. Vagyis a régi Európa, az Óeurópa prehisztórikus korszakának műveltsége térségünkben regionálisan tagolt volt, nem volt egységes – hangsúlyosan nem a létformák tekintetében –, így a néprajz által feltárt archaikus elemek is több helyről származhatnak, különféle korai csoportok és többféle történeti réteg emlékei lehetnek (Makkay 2001: 72–74). A nyelv és a tárgykultúra Gunda Béla által sokféle összefüggésében vizsgált ősi rétege tehát eleve nem volt homogén, és tagoltsága éppen úgy befolyásolhatta maradványainak mozaikos szerkezetét, szubsztrátumként való megmaradását, mint a különböző jelenségek funkcióvesztése, kikopása, eltűnése. A térség népcsoportjainak műveltségét – hol nagyobb hullámokban, hol apróbb, de folyamatos hatásokban – folytonosan impulzusok érték a Mediterráneum és Délkelet-Európa irányából. Ezeknek a kulturális hatásoknak a vizsgálata Gunda Béla egész pályafutása alatt néprajzi gondolkodásának homlokterében állt.

A vándorpásztorok szerepe és kulturális hagyatéka

Az előző problematikához is több szálon kapcsolódik Gunda Béla munkáiban a pásztorkodás vizsgálata, melyet a földrajzi feltételek és a gazdasági-társadalmi környezet organikus viszonyában értelmez. Azt tartja, hogy a pásztorkodás az ember és az állat nagyfokú alkalmazkodási törekvése révén kialakult ökológiai egység, amelyet bonyolult jogi formulák fűznek a közösségekhez (Gunda 1994: 21–22). A pásztóvándorlásokat a műveltségi kapcsolatok egyik legfontosabb formájának, a balkáni és a kárpáti térség legintenzívebb kultúráközvetítőjének gondolja. Tájékozódása ebben a körben is sokirányú, s a kontinentális méretű vándorpásztorkodás

---

⁴ Pusztai Tamásnak köszönöm, hogy erre felhívta a figyelmemet.

rendszeraitől, az archaikus eljárásmodoktól az összehasonlító tárgytörténetig húzódik. Az 1940-es évek elején megjelent tanulmányában kifejti például, hogy a Déli-Kárpátok kerek, kőből épített pásztorkunyhóinak elterjedése a Nyugat-Balkán felől véleménye szerint éppen úgy a pásztormigrációk következménye, mint a Krassó-Szörényben, valamint a Dunántúl déli részén, Somogy, Zala és Baranya területén ismert ivócsanakoké, vagy a szántalpas pásztorkunyhóké. Ez utóbbit egészen az Alacsony Tátraig, Zsolna környékéig kimutatja, hangsúlyozva, hogy a Kárpátok északi részén mind történetileg, mind térbelileg a magyar pásztorkodás gyakorolta a legnagyobb hatást a szlávokra (Gunda 1941: 43, Gunda 2000/1942: 172). Megállapítja viszont, hogy a magyar vándorpásztorkodás nem volt olyan nagyarányú, mint a román, és több tanulmányban foglalkozik például Fogaras, Szeben, Brassó, illetve Hunyad és Szeben román pakulárjainak nyájaikkal megtett vándorútjaival, egyáltalán, a román vándorpásztorok kultúráközvetítő szerepével (Gunda 1979, Gunda 1989: 227–229). Mindezekkel együtt is hangsúlyozza, hogy: „A pásztorvándorlások hozzájárulnak ugyan a műveltségi javak áramlásához, terjedéséhez, ugyanakkor a pásztorkodó életmódban évezredek hagyományai is visszacsillannak” (Gunda 1966: 292–293). A foglalkozások mesterségbeli és nyelvi sajátosságait erősen konzervatívnak tartja, s ennek jegyében rendkívül gazdag nyelvi adatanyaggal megírt tanulmányban gondolja tovább *Johannes Hubschmid* eredményeit, amelyek az állatterelő és hívogató szavak kontinentális elterjedésű bokrában az indoeurópai népek nyelvi szubsztrátumát körvonalazzák. Ahogyan más összefüggésben is többen megállapították, az összehasonlító néprajz remekművének kell tartanunk Gundának egy-egy kisebb, ebben a témakörben közölt munkáját is.⁵

A javaikkal és munkaerejükkel úton levők

A Kárpátok medencéjében megtelepedett magyarság és a szomszédos népek érintkezésében Gunda Béla kiemelt jelentőséget tulajdonít a kereskedelmi kapcsolatoknak és az azzal gyakran összekapcsolódó vándormunkának. A kultúrák találkozásának, a népi kapcsolatok

5 Például vándor olasz sajtókészítőkről közölt írása: Gunda 1964: 599–600.

meghatározó formájának tartja azokat a népvándorlásokat, amelyek a Kárpát-medence peremterületein élő népcsoportokat a magyar medencéhez kapcsolták. Több tanulmányt szentel annak, hogy a kárpáti területek népi kereskedelmi-gazdasági kapcsolatai révén rendkívül sokféle áru, tárgy került el egyik területről a másikra, igen gyakran egyik néptől a másikhoz (Gunda 1940, Gunda 1940a, Gunda 1965). Nyomatékkal említi, hogy a vándorkereskedők, mezőgazdasági eszközök árusítói, a pásztorok és más vándorok igen nagy szerepet játszottak a Kárpátok területén számtalan használati eszköz, szokás és más kulturális jelenségek elterjesztésében.

Kelet-Európa kulturális összetartozását hangsúlyozva, hasonlóan nagy figyelmet szentel annak, hogy a magyarság megtelepedése után is, a Balkán, a Kárpátok keleti oldala és a Kaukázus térségének háromszögében jelentős kulturális hatások érvényesültek, amelyek – hasonlóan a térség korábbi népmozgalmaihoz – érintették a Kárpátok belső oldalát is. A hangsúlyt itt elsősorban a műveltség történeti rétegeinek vizsgálatára helyezi, s különösen a mezőgazdálkodással kapcsolatos tárgy történetet foglalkoztatja. Arra mutat rá, hogy a Nyugat-Balkán területéről a Déli-Kárpátok irányában és a déli szláv csoportok felé terjedő munkaeszközök és eljárásmodok közvetítésében a románságnak jutott meghatározó szerep, akiket természetesen számos kölcsönhatás is ért a szomszédos csoportok részéről (Gunda 1943). Ebben a vonatkozásban az időszakos munkára útra kelő aratók, nyomtatók, kukoricacséplők, kender-törők és más mezőgazdasági vándorok szerepét tartja fontosnak (Gunda 1937, Gunda 1941, Gunda 1966: 265–268). Nagy figyelmet szentel azonban például a hétfalusi csángó kőművesek, valamint a Balkán felől érkező nyugat-macedóniai és epiruszi vándor építők és ácsok vándorlásának, hangsúlyozva jelentőségüket a kulturális elemek közvetítésében (Gunda 1989: 233–234).

Az árucserre szervezett alkalmai, a piacok és vásárok is összefonódnak az időszakos vándorlás problematikájával. Mellettük a 20. század elejéig megmaradnak a javak cseréjének – ebben az értelemben – szervezetlen formái, s azok a vándorok és közvetítők, akik mindezeket bonyolítják. Ha a vásárok a földesúri majorok és a parasztok állatállományának és termelvényeinek, a kézműiparok nyersanyagainak és a kézművesek készítményeinek kereskedelmén alapultak, akkor a vándorkereskedelem a speciális természeti javakon és a háziipar portékáin. A vándorkereske-

dők tevékenysége nem választható el sem a peremvidékek háziiparától, sem Köztes-Európa *szolgáltató (service) nomádjainak* szerepétől.⁶

Gunda Béla számára nem önmagában a jelenségek, a gazdag és színes leírásokban korábban megörökített vándorok alakja volt igazán fontos, hanem az általuk közvetített javak elterjedésének hatása, a vándorok tevékenységének, kereskedő útjainak, kommunikációjának általános néprajzi problematikája, a közvetített javaiknak a befogadók műveltségére gyakorolt befolyása, s nem utolsósorban a vándorok társadalmi állapota (Gunda 1971a, Gunda 1980a, Gunda 1981). Az, hogy a vándorok milyen szociális környezetből keltek útra, s rendszeres és tartós távollétük miként formálta családjuk és közösségeik állapotát, miként hatott például falvaikban a női szerepek alakulására, sokkal inkább foglalkoztatta, mint önmagában az a geográfiai és emberföldrajzi miliő, ami a vándorlásoknak alapvető kiváltója volt.⁷

A tanulmányaiban gyakran emlegetett vándormunkásokat az újtők között tartja számon. Úgy véli, hogy a részes szezonmunkát végző aratók, nyomtatók, szénakaszálók, kukoricacséplők és társaik egész Európában részt vettek az újítások s az új formák elterjesztésében (Gunda 1990: 123, Balassa 1993). A vándorok útvonalaiiban a műveltségi javak elterjedésének lehetséges csatornáit igyekszik megragadni, tevékenységükben az egymástól akár nagy távolságra előforduló javak párhuzamosságának magyarázatát keresi.

Összegzés helyett, hadd idézzek végül egy bekezdést Gunda Béla *Összeötvöződött tájak és népek* című, 1992-ben megjelent írásából! „Azzal, hogy a vándorok pókháló-szerűen hálózta be Kárpát-Európát, élen jártak az életmód megváltoztatásának folyamatában... A vándorok már évszázadokkal ezelőtt feloldották maguk előtt a határokat, s az általuk járt ösvényekkel és utakkal szimbolizálták, hogy népeket kapcsolnak össze. Az utak és ösvények olyan kapcsolatok kifejezői, amelyeket a népek természete, igénye teremtett meg. Ezek a kapcsolatok pedig a jelen és a jövő történelme számára időt állóbb tanulságokat nyújtanak, mint az érzelmeket felbolgató politikusok tettei és vélekedései.” (Gunda 1992: 19)

⁶ A *service nomads* kifejezést – véleménye szerint R. M. Hayden nyomán – Gunda Béla honosította meg a magyar néprajzban (Gunda 1983: 9, Gunda 1989: 227).

⁷ Gunda 1954, Gunda 1989: 199–226. Az újabb irodalomból: Viga 1990, Liszka 1990, Liszka 1997.

1992-ben ez akár egy vezető értelmiségi kinyilatkoztatásának is tűnhetett, egyfajta kiállásnak Köztes-Európa – a jövő számára is előnyösnek gondolt – kulturális sokszínűsége mellett. Ha azonban valaki akár csak részleteit megismeri Gunda Béla imponáló életművének, hamar belátja, hogy ez a gondolat egy különleges kvalitású tudós irányultságának organikus része, állandó meghajtója volt.

Szakirodalom

BALASSA Iván

1993 A mezőgazdasági vándormunkások művelődésközvetítő szerepe a Kárpát-medencében. In: BÉKÉSI Imre et al. (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. 3. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1615–1620.

BÖKÖNYI Sándor

1968 Az állattartás történeti fejlődése Közép- és Kelet-Európában. *Agrár-történeti Szemle* X. 277–342.

1974 *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europa*. Akadémiai Kiadó, Budapest

DOMBORÓCZKI László

2005 A Körös-kultúra északi elterjedési határának problematikája a Tiszaszőlős–Domaháza-pusztán végzett ásatás eredményeinek fényében. *Archeometriai Műhely*. (2) 5–15.

GUNDA Béla

1937 Délkeleteurópai kultúrréteg a magyar népi mezőgazdálkodás szerkesztésében. *Néprajzi Értesítő* XXIX. 253–263.

1938 Összehasonlító néprajzi jegyzetek. *Néprajzi Értesítő* XXX. 262–266.

1939 Összehasonlító néprajzi jegyzetek. *Néprajzi Értesítő* XXXI. 229–231.

1940 Szlovák népi kapcsolatok a Garam és az Ipoly menti magyarsággal. In: TEMESY Győző (szerk.): *Földrajzi Zsebkönyv*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 170–174.

1940a Népi gazdasági kapcsolatok a Kárpátok medencéjében. *Az Ország Útja* IV. 277–283.

1941 A Déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatáról. *Ethnographia* LII. 37–44.

- 1941a A román pásztorkodás magyar kapcsolatai. *Nép és Nyelv* I. (10) 313–320.
- 1941b Az erdélyi pásztorvándorlások. In: TEMESY Győző (szerk.): *Földrajzi Zsebkönyv*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 52–56.
- 1943 Magyar hatás az erdélyi román műveltségre. *Néprajzi Értesítő* XXXV. 1–32.
- 1943a. A műveltségi formák vándorlása. In: TEMESY Győző (szerk.) *Földrajzi Zsebkönyv*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 168–172.
- 1949a A magyar népi műveltség kelet-európai helyzete. *Néprajzi Tanulmányok* I. 3–19.
- 1949b Vándor román füvesek Erdélyben. *Magyar Nyelvőr* LXXIII. 86–88.
- 1954 Az orosz vengerec, házaló kereskedő jelentésének néprajzi vonatkozásai. *Ethnographia* LXV. (1) 76–86.
- 1958 Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők. *Ethnographia* LXIX. (4) 567–577.
- 1964 Olasz sajtókészítők Magyarországon. *Ethnographia* LXXV. (4) 599–600.
- 1965 Magyar–szláv szó- és tárgytörténeti kapcsolatok. *Magyar Nyelvőr* LXXXIX. 476–479.
- 1966 *Ethnographica Carpathica*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1971 Történetiség és funkcionalizmus a néprajzban. In: Uő (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom V–VI*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 290–296.
- 1971a Művelődéstörténeti jegyzetek a magyar gyermekjátékokhoz. *Ethnographia* LXXXII. (1) 65–69.
- 1979 Rumänische Wanderhirten in der Grossen Ungarischen Tiefebene. In: Uő: *Ethnographica Carpatho-Balcanica*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 213–224.
- 1980 A kulturális areák néhány kérdése. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 7. Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 9–21.
- 1980a Wandernde Madizinmänner in Karpaten-Europa. *Beiträge zur Ethnomedizin, Ethnobotanik und Ethnozoologie*. VIII. 281–296.
- 1981 Die Wandernden Leute in Karpaten-Europa. *Reiner Hefte für Volkskunde* III. 3–15.

- 1982 Terelőszavak és óeurópai pásztormigrációk. *Nyelvtudományi Közlemények* 84. 189–202.
- 1983 Vándorok a pusztán. *Fejér Megyei Szemle.* 7–18.
- 1989 *A rostaforgató asszony.* Múzsák Könyvkiadó, Budapest
- 1990 Innováció, hagyomány, történetiség. *Ethnographia* CI. (1) 122–124.
- 1992 Összeötvöződött tájak és népek. *Népszabadság* L. (133) 18–19.
- 1994 *Hagyomány és európaiság. Értekezések – Emlékezések. Akadémiai székfoglaló.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- 2000 (1942) Magyar–szláv néprajzi kapcsolatok. In: SZEKFŰ Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok.* (Kisebbségkutatás Könyvek) Lucidus Kiadó, Budapest, 165–184.
- GYÖRFFY István
- é. n. Földmívelés. In: VISKI Károly (sajtó alá rendezte): *A Magyarság Néprajza II. Tárgyi néprajz.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 148–202.
- HUBSCHMID, Johannes
- 1954 Haustiernamen und Lockrufe als Zeugen vorhistorischer Sprach- und Kulturbewegungen. *Vox Romanica* 14. 184–203.
- KERTÉSZ Róbert – SÜMEGI Pál
- 1999 Teóriák, kritika és egy modell: miért állt meg a Körös-Starčevo kultúra elterjedése a Kárpát-medence centrumában? In: H. BATHÓ Edit el al. (szerk.): *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XI.* Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 9–23.
- KÓSA László
- 1989 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- LISZKA József
- 1990 Kultúrák találkozása. Adalékok a magyar–szlovák etnokulturális kapcsolatok ismeretéhez. *Regio* I. 220–230.
- 1997 Etnische und kulturelle Prozesse im nördlichen Randgebiet des pannonischen Raumes. VAŘEKA, Josef – HOLUBOVÁ, Markéta (red.): *Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti,* Praha, 114–119.

LOWIE (LÖWE), Robert Heinrich

1951 *Some Problems of Geographical Distribution. Südseestudien.*
Gedenkschrift zur Erinnerung an Felix Speiser, Basel

LUKÁCS László

1995 Gunda Béla (1911–1994). *Ethnographia* CVI. (4) 1025–1037.

1997 Gunda Béla és az európai néprajztudomány. In: VERES László –
VIGA Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. XXXV–
XXXVI. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 417–426.

MAKKAY János

2001 A Jászság-határ és az indoeurópai őstörténet: régészeti tények és
nyelvtörténeti vonatkozásai. In: *Tisicum – A Jász-Nagykun-
Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, XII. Jász-Nagykun-Szolnok
Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 57–78.

MERINGER, Rudolf

1921 *Die ältesten Gefässe.* (Wörter und Sachen, 7.) Heidelberg

NOPCSA Ferenc

1925 *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens.* Berlin–
Leipzig

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1971 Gunda Béla köszöntése. *Ethnographia* LXXXII. (2) 193–196.

RÁCZ Piroska (szerk.)

2011 *Emléktöredékek Gunda Béláról. Gunda Béla és Lukács László írá-
sai.* (A Szent István Király Múzeum Közleményei 43.) Szent István
Király Múzeum, Székesfehérvár

SÁRKÁNY Mihály

1997 Nyitott szemmel. Környezet és kultúra, ahogyan Gunda Béla látta.
In: VERES László – VIGA Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum
Évkönyve* XXXV–XXXVI. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 427–434

VIGA Gyula

1990 *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon.* Ethnica Kiadó,
Debrecen–Miskolc